

TÜRKİYE'DE PSİKİYATRİ YAZINININ BAŞLANGICI VE AVNİ MAHMUD BEY'İN ESERİ: MUHTASAR EMRAZ-I AKLIYE

Kazım Cihan CAN*

* Araş. Gör. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı

19.yy'ın, özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanının ardından, Osmanlı İmparatorluğu için pek çok alanda değişimin, yeniliklerin ve düzenlemelerin hüküm sürdüğü bir dönem olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu süreçte tıbbiye de ciddi anlamda bir değişim ve dönüşüm göstermiştir. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin çalışmalarıyla 1827 yılında kurulan *Tıbhâne-i Âmire*; modern anlamda tıp eğitiminin verilmeye başlandığı ilk tıp okulu olarak kabul edilmektedir (Bayat, 2010). Tıbbiyenin modernleşmesinin ve gelişiminin tarihsel izleğini günümüze değin takip etmek mümkündür. Ne var ki özel olarak psikiyatrinin tarihi değerlendirilmek istendiğinde, en azından başlangıç dönemleri için, farklı bir tarihsel hattı takip etmek gerekmektedir.

Artvinli'nin ifade ettiği gibi “tam olarak hangi tarihten itibaren, tamamen ve yalnızca akıl hastalıklarına tahsis edildiği bilinmemekle beraber”, *Süleymaniye Bimarhanesi*, 19.yy'ın başlarında Osmanlı'da *mecâninin* (deliler) müşahade altında bulundurulduğu en büyük timarhane olarak hizmet görmekteydi (Artvinli, 2013; Artvinli, 2018). 1839 yılında, İtalya'dan İstanbul'a mülteci olarak gelen doktor Luigi Mongeri'nin, Girit ve Sinopta koleraya karşı karantina önlemlerine yönelik yürüttüğü çalışmaların ardından, 1856 yılında Süleymaniye Bimarhanesi'ne, kendi isteği üzerine, başhekim olarak atanması, Osmanlı'da, psikiyatri alanındaki modernleşmenin başlangıcı olarak kabul edilir. Dr. Mongeri, vefat ettiği 1882 yılına kadar başhekim olarak hem Süleymaniye hem de Toptaşı Bimarhaneleri'nde gerçekleştirdiği reformlar Mazhar Osman tarafından *Türklerin Pinel'i*, Avni Mahmud tarafından ise *Pinel de Constantinople* namıyla anılmasına neden olmuştur (Mahmud, 1910; Uzman, 1941; Artvinli, 2018). Mongeri'nin ardından Toptaşı Bimarhanesinin başhekimlik görevini Avram de Castro yürütmüş ve 2. Meşrutiyetin ilanı ile beraber de Avni Mahmud Bey başhekimlik koltuğuna geçerek, bu görevini 1921 yılında Mazhar Osman'a devredene kadar sürdürmüştür (Artvinli, 2013).

Bimârhanelerde kalan akıl hastalarına bakım ve tedavi hizmetlerini veren ekibin başında her ne kadar hekimler bulunuyorduysa da, bu hekimler özel olarak *asabiye ve akliye* alanlarında eğitim almış, “uzmanlaşmış” hekimler değillerdi. Tıp okullarında ayrı bir dal olarak psikiyatri dersleri ilk kez, Almanya'da Emil Kraepelin'in yanında çalıştıktan sonra İstanbul'a dönen Dr. Raşit Tahsin tarafından, 1896 yılında *Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de* verilmeye başlanmıştır (Erkoç, 2001; Artvinli, Erkoç ve Kardeş, 2017).

Mongeri'nin 19. yy'nin 3. çeyreği itibarıyla bimârhanelerin işleyişine dair öncülük ettiği değişimler, dönemin hekimlerinin ve tıp talebelerinin akıl hastalıklarına dair kavrayışlarını yeniden şekillendirmeye başlamıştı. Ne var ki Raşit Tahsin, Avni Mahmud Bey, Loççalı Derviş Paşa gibi isimlerin tecrübî birikimleri yalnızca bimârhane koşullarında, sanatoryumlarda ve tıp okullarının dersliklerinde diğer hekimlerle ve tıp öğrencilerine aktarılabilirdi. Tıbbın diğer alanlarından farklı olarak psikiyatri alanındaki ilk eserlerin ortaya çıkışı, dönemin padişahı II. Abdülhamit'in politik kaygılarla delilik ve deliler üzerine yayın yapmayı yasaklaması nedeniyle, 2. Meşrutiyetin ilanına kadar ertelenmiştir (Erkoç, 2001).

2. Meşrutiyetin ardından sansürün ortadan kalkmasıyla psikiyatri alanındaki kitapların da nihayet yayınlanmaya başlandığını görüyoruz. Derviş Paşa, Emmanuel Régis'nin *Précis de la Psychiatrie* kitabını tercüme etmeye başlamış ancak ömrü bitirmeye vefa etmemiş; Mazhar Osman, *Tababet-i Ruhiye* kitabının 1. cildini 1909 tarihinde yayınlamış ve yavaş yavaş akıl hastalığı üzerine yazılan metinler, matbu eserlerde de yer almaya başlamıştır. Bu dönem yayınlanan eserlerden, dönemin Toptaşı Bimarhanesi başhekimisi olan Avni Mahmud Bey'in kaleme aldığı ve 1910 yılında yayınlanan *Muhtasar Emrâz-ı Akliye* isimli eser modern anlamda ilk Türkçe psikiyatri kitabı olarak kabul edilmektedir. Mongeri'nin tilmizi olan Avni Mahmud Bey, Fransız ekolünün o dönemki önemli temsilcisi Régis'nin eserini temel alarak hazırladığı kitabının *mukaddime* (önsöz) kısmında psikiyatri yazınındaki bu gecikmeyi kısa ancak net bir şekilde ifade etmiştir. Erkoç bahsi geçen mukaddimeyi günümüz Türkçe'sine sadeleştirerek sunduğu yazısında, bu metinden şu şekilde bahseder (Erkoç,

2001): “Bu mukaddime bir devrin sosyal, politik, bilimsel, kültürel görüşlerini toplayan bir önsözdür. Avni Mahmut Bey 1304(1888) yıllarında 2. Meşrutiyetten 20 yıl evvel akıl hastalıkları üzerinde Fransız tıp edebiyatından kaynak olarak faydalanmak suretiyle bir kitap çıkarmak istemiş (...) fakat o devrin garip ve acayip davranışları sebebiyle delilik hakkında eser yazmak yasak olduğu için kitap basılamamış.”

Muhtasar Emrâz-ı Akliye

Muhtasar kelimesi, kısaltılmış, özetlenmiş anlamına gelmektedir. Günümüz Türkçesiyle kitabın adının *Kısaca Akıl Hastalıkları* olduğu söylenebilir. Kitabın künye sayfasındaki bilgilere göre, İstanbul’da 1326 (1910) yılında Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi tarafından basılmış olup, kitabın isminin altında “*eser / Bimarhane Sertabibi Avni Mahmud*” yazdığı görülür (Resim 1). Eser 540 sayfaya ilaveten, 7 sayfa fihrist, 3 sayfa *hata-sevap cetveli* ve 1 sayfa *i'tizar* ve *ihhtar* notundan oluşmaktadır. Kitap 2 tablo ve 23 resim içermektedir. Kitap boyunca kullanılan tıbbi terimler, Fransızcaları karşılarında olmak üzere ya o dönemde kullanılan ya da Avni Mahmud’un kendisinin önerdiği Osmanlıca karşılıklarıyla bir arada verilmiştir (Ör. [*aliénation mentale*] اختلال الدماغ (ihtilal’el-dimağ), (*folie*) جننت (cinnet)]).

Kitap, *mukaddime* (önsöz), *cüz-i evvel* (birinci bölüm), *cüz-i sanî* (ikinci bölüm), *cüz-i salis* (üçüncü bölüm) ve *zeyl* (ek) olmak üzere 5 ana bölüme ayrılmıştır.

Mukaddime bölümü, yukarıda da bahsedildiği üzere Şahap Erkoç tarafından günümüz Türkçesine sadeleştirilerek çevrilmiş, 2 sayfalık kısa bir takdimden ibarettir (Erkoç, 2001).

Tarih-i Tababet-i Akliye başlığından müteşekkil olan *cüz-i evvel* (birinci bölüm), antik zamanlardan, 20. yy’nin başlangıç dönemine kadar olan ruh hastalıkları tarihçesini ihtiva eder. Hipokratik metinlerdeki tanımlardan başlayarak, Aretaeus, Celsus, Galenus hattından ilerleyerek, nihayetinde ana hatlarıyla Pinel, Morel, Esquirol ve Kraft-Ebing başta olmak üzere pek çok çağdaşının psikiyatri alanında ortaya koydukları yenilikleri ve eserleri özetleyen Avni Mahmud, birinci bölümü Osmanlı’daki beş büyük bimarhanenin tarihine de kısaca değinerek neticelendirir.

Kitabın ikinci bölümü (*cüz-i sanî*), *Al’el-Umûm Emrâz-ı Akliye* başlığı ile psikiyatrik hastalıklara kapsamlı bir giriş niteliği taşımaktadır. Bölüm akıl hastalığının kısa bir tanımıyla başlar. Öncelikle *Esquirol’un* yaptığı ve o dönem kabul gören tanımı verdikten sonra genişleterek devam eder. Ardından akıl hastalıklarının sebeplerini, hazırlayan (*müheyyi*), tetikleyen (*mücibe*), *fizyolojik*, çevresel ve *manevi* nedenler şeklinde sınıflandırarak, her birini ayrı başlıklar altında açıklar. Bu bölümde, *tanım* ve *etiyooloji* kısımlarının ardından gelen üçüncü ana başlık ise *Anasır-ı Âraziye-i Cünuniyedir*. Günümüz Türkçesine “delilerin/delilik belirtilerinin unsurları” olarak sadeleştirilebilecek bu başlık, bölümün büyük bir kısmını ve ana iskeletini oluşturur. Temel olarak ruh sağlığı ve hastalıkları alanı için günümüzde de büyük bir önem arzeden *semptomatoloji* ve *semiyoloji* konuları oldukça ayrıntılı bir biçimde açıklanır. Akıl hastalıklarının bedensel belirtilerinin ve bulgularının tanımlanıp sınıflandırılmasıyla başlayan kısım, daha sonra bilinç ve bileşenlerinin her birinin belirtilerini, kullanılan terimlerin her biri için hem Osmanlıca hem de Fransızca karşılıklarıyla beraber, aktarır. Gerek yapısal gerekse içerik açısından *düşünce bozukluklarının* muayenesi ve

Resim 1 Muhtasar Emrâz-ı Akliye Kitabı Künye Sayfası

belirtileri için ayrılan kısmın geniş ve betimleyici oluşu ancak *duygudurum* muayenesine yönelik olarak sıralanan belirtilerin aksine cüz'i olarak sunulması dönemin psikiyatri uygulamasında odak noktada bulunan sorunları ve pratik anlamda hekimlerin öncelik verdiği belirti kümelerini dolaylı olarak yansıması hasebiyle dikkat çekici bir noktadır.

Teşhis-i illel-i akliye ve *seyr-i illel-i akliye*, bölümün devam eden kısımlarının alt başlıklarıdır. Tanı, ayırıcı tanı ve prognoz ve psikiyatrik hastalıkların sınıflandırması konularına dair kısa değinilerden oluşan bu alt başlıkların yanı sıra, akıl hastalıklarının tedavisine yönelik kullanılan tedavi yöntemlerinin, ilaçların majistral formüllerini içeren bir kısım da kitabın bu geniş bölümünün içindedir.

Kitabın üçüncü bölümünden bahsetmeden önce, 19. yy'in sonları ve 20.yy'in ilk çeyreği için psikiyatri alanında iki büyük ekolün rekabet halinde olduğunu belirtmekte fayda var. Fransız ve Alman ekollerinin oluşturduğu bu farklılık, Türkiye'de de nöropsikiyatri alanının oluşmaya başlamasından itibaren etkisini uzunca bir süre göstermiştir. Bu ekollerin, akıl hastalıklarının etiyojileri, prognozları ve sınıflandırılmalarına dair ortaya koydukları modeller ciddi farklılıklar gösterir. Régis'nin *Précis de la Psychiatrie* kitabını temel kaynak olarak alan Avni Mahmud Bey, ruhsal hastalıkların her birini Fransız ekolünün sunduğu izleği takip ederek kitabının, üçüncü bölümünde (*cüz-i salis*) vaka örnekleriyle birlikte ayrıntılı olarak anlatır. Ancak bu örnekler ne yazık ki Toptaşı Bimarhanesindeki kendi tecrübelerinden değil, yine Fransız literatüründeki önemli hekimlerin klinik gözlemlerinden derlenmiştir. Öte yandan, Alman ekolünün izleğini Türkçeye kazandıran ve bu ekolün öncülerinden olan Kraepelin, Alzheimer ve Binswagner gibi isimlerle beraber çalışmış olan Raşit Tahsin'in, *Seririyat-ı Emrâz-ı Akliye* isimli psikiyatri kitabı ise *Muhtasar Emrâz-ı Akliye'nin* basımından 10 yıl sonra, 1920 yılında yayınlanmıştır.

Kitabın son kısmı olan *zeyl* (ek), Avni Mahmud'un selefi, Toptaşı Bimarhanesi eski başhekim, Avram de Castro'nun adli psikiyatri raporlarından oluşur. Akıl hastalarının yasa karşısında ehliyet sahibi olup olmadığı konusu ve psikiyatri pratiğinde adli olayların özel bir yer arz etmesi nedeniyle, Avni Mahmud, bu ekin kitap ve ruh sağlığı hekimleri için zaruri olduğunu ifade etmiştir.

Mukaddime kısmında belirtilen yazım amacına paralel olarak, bu kitap içeriğinin oluşturulma şekli ve tasnifi açısından, dönemin tıp paradigması dahilinde psikiyatrinin gerek teorik gerekse pratik yönlerini kapsamlı olarak ele alan ilk Türkçe kitap olması nedeniyle milat niteliği taşımaktadır. Siyasi sansürün ortadan kalkmasını sağlayan 1908 tarihli 2. Meşrutiyetin hemen ardından, psikiyatri alanına dair hızlı bir şekilde yayınlanmaya başlayan pek çok kitap, risale, dergi ve makaleler, aslında dönemin hekimlerinin modern psikiyatri ile tanışıklıklarının geç olmadığını ancak bu tanışıklığın matbu eserleri yansımadığını göstermektedir. Türkiye psikiyatri tarihi açısından önem arzeden üç büyük ismin – *Avni Mahmud Bey*, *Mazhar Osman Uzman*, *Raşit Tahsin Tuğsavul* – temel eserlerini hemen bu 10 yıllık süre zarfı içerisinde vermiş olmaları; yine Avni Mahmud Bey öncülüğünde 1914 yılında dünyaya hakim olan savaş iklimine rağmen büyük çabalarla kurulan ve halen *Türk Nöropsikiyatri Derneği* ismiyle varlığını sürdüren, *Tababet-i Akliye* ve *Asabiye Cemiyeti'nin*, o dönemde alanın ihtiyaç duyduğu ivmeyi sağladığı söylenebilir. Bu ivmenin de üretken bir şekilde kendi geleneğini yaratarak devam ettiğini, 20.yy'nin devamında, tilmizleri olan Fahreddin Kerim Gökay, İhsan Şükrü Aksel, Rasim Adasal gibi isimlere, verdikleri eserlere ve katkıda buldukları kurumlara bakarak söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

Artvinli, F. (2013). *Delilik, Siyaset ve Toplum: Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927)*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Artvinli, F. (2018). 'Pinel of Istanbul': Dr Luigi Mongeri (1815–82) and the birth of modern psychiatry in the Ottoman Empire. *History of psychiatry*, 0957154X18792186.

Artvinli, F., ERKOÇ, Ş., & KARDEŞ, F. (2017). Two Branches of the Same Tree: A Brief History of Turkish Neuropsychiatric Society (1914–2016). *Archives of Neuropsychiatry*, 54(4), 364.

Avni Mahmud, مختصر امراض عقلیه [Muhtasar Emrâz-ı Akliye], Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1326 (1910).

Bayat, A. H. (2010). Tıp Tarihi. Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.

Erkoç, Ő. (2001). Türkiye'de modern psikiyatrinin başlangıcı ve Avni Mahmud'un "Muhtasar Emraz-ı Akliye" kitabı. Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi, 2001; 9(1):123-126.

Uzman, M. O. (1941). Tababet-i Ruhiye. Kader Basimevi.